

Povijesni Isus i miticizam: kritička analiza teorije Richarda Carrier¹

MARKO MARINA*

• <https://doi.org/10.31823/d.30.2.3> •

UDK: 27-264-31 Carrier, R. • Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 9. veljače 2021. • Prihvaćeno: 24. rujna 2021.

Sažetak: U posljednjih desetak godina teorije prema kojima Isus iz Nazareta uopće nije postojao dosegnule su, ponajviše zahvaljujući internetu, značajnu razinu popularnosti u široj javnosti. Iako je takve teorije znanstvena zajednica davno odbacila, one i dalje zauzimaju dio javnoga prostora, što najbolje ilustriraju medijska izvještavanja o temama iz povijesti rano-ga kršćanstva. Ponajprije zbog te činjenice ovaj članak nastoji opovrgnuti inačicu miticističke teorije koju je iznio jedan od najekspoziranijih zastupnika miticizma, američki povjesničar Richard Carrier. Članak najprije iznosi kratak pregled miticizma počevši od francuskoga filozofa Constantina François de Volneyja. Potom se članak posebno bavi osnovnim tezama Richarda Carriera te pokazuje sve nedostatke istih. Na koncu se zaključuje da se Carrier u rekonstrukciji povijesti kršćanstva u 1. st. vodio vlastitom ideološkom agendom, a ne ozbiljnim historiografskim radom. Njegove su teze potpuno promašene, te stoga i ne iznenađuje što Carrierove tvrdnje nisu naišle na odobravanje šire znanstvene zajednice.

Ključne riječi: povijesni Isus, Richard Carrier, rano kršćanstvo, miticizam, Novi zavjet, Pavao.

* Marko Marina, mag. hist. et mag. educ. hist.,
Fakultet hrvatskih studija, Sveučilište u Zagrebu, Borongajska cesta 83d, 10 000 Zagreb, Hrvatska, mmarina@hrstud.hr

¹ U znatno skraćenoj i publicistički oblikovanoj inačici izvorni je tekst objavljen na internetu. Usp. M. MARINA, *Povjesničar Richard Carrier i (ne)postojanje Krista: nova kvalitetna teorija ili stara neuvjerljiva priča o nepovijesnosti Isusa?* Dostupno na: <https://www.bitno.net/academic/znanost/povijesni-isus-richard-carrier-miticizam-marko-marina/> (19. 10. 2020.).

Uvod

Prema anketi koju je prije nekoliko godina provela Anglikanska Crkva, oko 40 % Engleza drži da Isus nije povijesna ličnost.² Unatoč više od 100 godina znanstvenih istraživanja koja su rezultirala čvrstim konsenzusom istraživača prema kojemu je povijesnost Isusa jedna od najsigurnijih stvari koju povjesničar zainteresiran za razdoblje antike može znati, čini se da je šira populacija i dalje poprilično skeptična.³ Već se površnim pregledom vijesti o Isusu na hrvatskim internetskim portalima može primijetiti nerazmjer između znanstvene zajednice i popularnoga medijskoga izvještavanja.⁴ S obzirom na to da je jedna od zadaća znanstvene zajednice prenositi i na pravilan način izvještavati širu javnost o osnovnim zaključcima i spoznajama, čini se važnim detaljnije razmotriti tzv. miticističku teoriju o povijesnom Isusu.⁵

² Usp. *What People in England think of Jesus, Christians and evangelism*, 11–12. Anketa je dostupna na: <https://talkingjesus.org/wp-content/uploads/2018/04/Talking-Jesus-dig-deeper.pdf> (4. 5. 2021.).

³ Tako primjerice američki povjesničar John Dominic Crossan zaključuje da je Isusovo raspeće jedan od, povijesno gledano, najutvrđenijih događaja iz antičkoga razdoblja. Usp. J. D. CROSSAN, *Jesus: A Revolutionary Biography*. Kindle izdanje. Malo je detaljnih studija koje kritički analiziraju miticističku poziciju. Ipak, vrijedi izdvojiti dvojicu suvremenih znanstvenika koji su objavili knjige posvećene detaljnoj analizi i kritici miticizma. Prvi je američki teolog i povjesničar Bart Ehrman, a drugi je engleski teolog i povjesničar Maurice Casey. Vidi više u: B. EHRMAN, *Did Jesus Exist? The Historical Argument for Jesus of Nazareth*, New York, 2012.; M. CASEY, *Jesus: Evidence and Argument or Mythicist Myths?*, London, 2014.

⁴ Usp. *Povijesna ličnost ili lik iz bajke: Postoje li dokazi da je Isus stvarna osoba?* Dostupno na: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/povijesna-licnost-ili-lik-iz-bajke-postoje-li-uopce-dokazi-da-je-isus-stvarna-osoba/963656.aspx> (19. 10. 2020.). *Je li Isus doista postojao?* Dostupno na: <https://www.index.hr/magazin/clanak/Je-li-Isus-doista-postojao/791735.aspx> (20. 10. 2020.). R. OKIĆ, *Razbijanje mita: dokazi da Isus nikad nije postojao*. Dostupno na: 10. 2020.).

⁵ Potraga za povijesnim Isusom predstavlja nastojanje ponajprije teologa, a onda i povjesničara te sociologa da, koristeći se kriterijima povijesne znanosti, pokušaju odgovoriti na pitanje tko je bio Isus iz Nazareta. Riječ je o znanstvenom pristupu koji traje posljednjih nekoliko stoljeća, a koji se tradicionalno dijeli na četiri cjeline: stara potraga, slom potrage, nova potraga te treća potraga za povijesnim Isusom. Začetakom se stare potrage smatraju članci Hermanna Reimarusa objavljeni 1777. te 1778. godine u kojima profesor orijentalnih jezika sa sveučilišta u Hamburgu nastoji pokazati da je Isus iz Nazareta bio vrsta neuspjeloga političkoga revolucionara kojega su Rimljani osudili na smrt. Potom su, tvrdi Reimarus, Isusovi učenici ukrali njegovo tijelo iz grobnice što je potaknulo razvoj priče o njegovu uskrsnuću. U tom se razdoblju javljaju i prvi miticisti, ali se njihove tvrdnje odbacuju poglavito zbog utjecajne studije Alberta Schweitzera objavljene početkom 20. st. Veći je dio 20. st. obilježen tzv. *slomom potrage* te razdobljem nove potrage koja je rezultirala pojavom specifičnih kriterija autentičnosti u prosuđivanju povijesne pouzdanosti pojedinih Isusovih djela i izreka. Tijekom 80-ih i 90-ih godina prošloga stoljeća fokus se istraživanja povijesnoga Isusa premjestio na anglosaksonski prostor. Studije E. P. Sandersa i J. P. Meiera smatraju se početkom treće potrage koja je obilježena situiranjem Isusa unutar židovskoga konteksta. Pri tome se više gotovo i ne raspravlja o tome je li Isus bio Židov, već se ponajprije nastoji odgonetnuti kakav je točno Židov bio Isus. Također, vrijedi istaknuti da se proteklih desetak godina javljaju novi pristupi u proučavanju povi-

Jednostavnu definiciju iste donosi kanadski spisatelj Earl Doherty koji miticizam definira kao »teoriju prema kojoj povijesni Isus nikada nije postojao; kršćanstvo je započelo vjerovanjem u duhovnu mitološku figuru; evanđelja su u biti skup alegorija i fikcija, a u korijenima tradicija o stanovitom propovjedniku iz Galileje ne nalazi se stvarna osoba.«⁶

Temeljni cilj članka jest iznijeti te kritički evaluirati miticističku poziciju. S obzirom na opseg, u središtu analize bit će ponajprije najeksponiraniji miticistički autor današnjice, Richard Carrier.⁷ Metodološki gledano, članak nema namjeru ni potvrditi ni opovrgnuti teološke postulate kršćanstva. Konkretnije gledano, ovoj se temi pristupa isključivo iz perspektive suvremene povijesne znanosti koja nema pravo ocjenjivati različite metafizičke tvrdnje. Tako se primjerice, uvažavajući metodološki naturalizam, nigdje ne će ni potvrditi ni negirati djevičansko začeće, božansko sinovstvo ili uskrsnuće Isusa Krista. Prvo će poglavlje donijeti kratak pregled povijesti miticističke teorije te neke od benignijih pokušaja negiranja povijesnosti Isusa iz Nazareta. Potom će se pozornost članka preusmjeriti na argumente Richarda Carrieria, koji će se podvrgnuti kritičkoj analizi. Temeljna je teza članka da je znanstvena zajednica opravdano odbacila miticističke teorije koje su karakterizirane nizom interpretacijskih i faktografskih pogrešaka.

jesnoga Isusa koji odbacuju korištenje kriterijem autentičnosti te traže drukčiji metodološki okvir. Miticizam svoj uzlet u recentnom razdoblju ne duguje novim otkrićima znanstvenika, već internetu koji predstavlja globalnu platformu na kojoj čitav niz pojedinaca bez znanstvenoga kredibiliteta može objavljivati tekstove izuzetno upitne metodologije i rezultata. Više o kronologiji istraživanja povijesnoga Isusa vidi u: H. BOND, *The Historical Jesus*, London, 2012., 9–27.

⁶ Usp. E. DOHERTY, *Jesus: Neither God nor Man: The Case for a Mythical Jesus*, Ottawa, 2009., vii–viii.

⁷ Njegove su teze ušle i u hrvatski javni prostor, što najbolje ilustrira predavanje teologa Željka Porobije u organizaciji *Društva za promociju znanosti i kritičkog mišljenja* koje je dostupno na internetu. Usp. Ž. POROBIJA, *Hristos se ne rodi – nekoliko pitanja miticizmu*. Dostupno na <https://www.youtube.com/watch?v=X0gnJpWRAU> (20. 10. 2020.). U opisu predavanja *Društvo za promociju znanosti i kritičkog mišljenja* tvrdi da je miticistička teorija »posljednjih godina doživjela pravu renesansu«. Takva je tvrdnja u potpunosti pogrešna i ničim potkrijepljena. Koliko je poznato autoru ovoga članka, u posljednjih nekoliko desetljeća nije se pojavio ni jedan recenzirani članak u bilo kojem od znanstvenih časopisa koji se bave problematikom ranoga kršćanstva i povijesnoga Isusa koji bi zagovarao miticizam. Riječ je o senzacionalističkoj tvrdnji koja i nije toliko u skladu s promocijom znanosti i kritičkoga mišljenja. Konačno, iako se Željko Porobija predstavlja kao stručnjak za rano kršćanstvo, u svome je predavanju iznio nekoliko nevjerojatnih faktografskih grješaka koje se ne bi tolerirale ni studentima na preddiplomskoj razini. Primjer *par excellence* jest tvrdnja (7:46 – 8:05 min.) da su na saboru u Niceji 325. godine crkveni biskupi (prema naredbi cara Konstantina Velikoga) odlučili koji se tekstovi trebaju odbaciti, a koje treba prihvatiti kao dio Biblije. Tu je, u potpunosti izmišljenu, ideju popularizirao Dan Brown u svojoj knjizi *Da Vincijev kod*. Usp. B. EHRMAN, *Truth and Fiction in The Da Vinci Code: A Historian Reveals What We Really Know about Jesus, Mary Magdalene, and Constantine*, Oxford, 2004., 73–94.

1. Miticizam: kratka povijest jedne teorije

Iako se kršćanstvo u svojim formativnim stoljećima susretalo s nizom poganskih kritičara, indikativno je da ni jedan od njih nije iznio tvrdnju koja bi iole bila blizu miticističkoj poziciji.⁸ Među kritičarima kršćanstva u 2. i 3. stoljeću nema tragova optužbi o mitološkom karakteru Isusa iz Nazareta. Ilustrativan primjer oštrog kritičara kršćanstva, koji je ujedno bio i sasvim dobro upućen u osnovne poruke nove religije, bio je poganski autor Celzo (2. st.).⁹

U svom djelu *Istiniti Logos* (grč. *Λόγος Ἀληθής*), sačuvanom tek u obliku citata kod Origena, Celzo iznosi oštru kritiku kršćanstva na nekoliko dimenzija.¹⁰ Primjerice na filozofskoj razini, Celzo upućuje oštru kritiku kršćanskoj ideji utjelovljenja i tjelesnoga uskrsnuća. Naime uobičajena postavka filozofske elite (posebice platonizma) u Rimskom Carstvu bila je odbacivanje mogućnosti »prelaska« Boga koji je savršen i nepromjenjiv u ljudsko tijelo koje je sklono fizičkom kvarenju i u konačnici smrti.¹¹ Što se pak uskrsnuća tiče, Celzo ne može prihvatiti vjerovanje koje implicira da je Bog iznad zakona prirode, pa zaključuje: »Kako bi se tijelo, nakon što se u potpunosti iskvarilo, moglo vratiti svojoj izvornoj prirodi i onom istom stanju u kakvom je bilo prije smrti? S obzirom na to da oni (kršćani, op. a.) nemaju što odgovoriti, bježe u najnečuvanije utočište tvrdeći da je 'Bogu sve moguće'.«¹²

No ono što je, u kontekstu teme ovoga članka, iznimno značajno jest Celzova kritika evanđelja kao pouzdanih izvještaja o životu Isusa iz Nazareta. U istoj poganski autor opovrgava povijesnu autentičnost ključnih događaja iz Isusova života, poput

⁸ U razvoju kršćanstva posebno je značajno 2. st. S pravom je to razdoblje Walter Wagner prozvao krucijalnim dobom u kojem je Crkva tek izišla iz »utrobe apostola« i počela samostalno disati. Usp. W. L. WAGNER, *After the Apostles: Christianity in the Second Century*, Minneapolis, 1994., 1.

⁹ Detaljnije o Celzu i njegovoj kritici kršćanstva vidi u: R. L. WILKEN, *The Christians as the Romans Saw Them*, New Haven, 2003., 94–125.

¹⁰ Usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, Zagreb, 1976., 246.

¹¹ Usp. ORIGEN, *C. Cels.* IV.2; V.14.

¹² Usp. ORIGEN, *C. Cels.* V.14. S obzirom na to da je filozofska elita Rimskoga Carstva, u pravilu, odbacivala ideju tjelesnoga uskrsnuća, brojni su znanstvenici zaključili da je to uvjerenje dijelio i ostatak »poganskoga« puka. Kao ilustrativan primjer takvoga stajališta može se istaknuti Kalistos Ware koji tvrdi da je platonistička odbojnost prema tijelu (pa samim time i prema ideji tjelesnoga uskrsnuća) bila opće mjesto u grčko-rimskom svijetu. Usp. K. WARE, *My Helper and my Enemy: The Body in Greek Christianity*, u: S. COAKLEY, *Religion and the Body*, Cambridge, 1997., 90–110., ovdje 108. Međutim, ako je doista mišljenje platonističkih filozofa koji su činili manjinski dio opće populacije bilo jednako mišljenju ostatka puka, pojavljuje se dvojba kako je uopće moguće da su se »pogani« tijekom 2., 3. i 4. st. okretali religiji čiji je središnji element bilo vjerovanje u tjelesno uskrsnuće. Nažalost, riječ je o temi koja je izvan opsega ovoga članka, a ovdje je istaknuta samo da bi pozvala na dodatno promišljanje i istraživanje.

djevičanskoga začeca, krštenja i uskrsnuća.¹³ No unatoč iskazivanju kritičkoga pogleda na povijesnu pouzdanost evanđelja, Celzo ni u jednom trenutku ne zalazi u područje miticističke teorije. Dakle riječ je o teoriji koja nije zabilježena ni u jednom od najstarijih primjera poganskih kritika kršćanstva, iako neke od njih pokazuju značajnu razinu poznavanja osnovnih elemenata »novoga praznovjerja«.¹⁴

Miticizam se prvi put javlja u eseju *Ruševine ili meditacija o revolucijama carstava* (*Les ruines ou Meditation sur les révolutions des Empires*) francuskoga filozofa Constantina François de Volneyja (1757. – 1820.). Francuski je filozof, uvjeren da su sve religije u biti jednake, ustvrdio da je kršćanstvo oblikovano stapanjem različitih pretkršćanskih (posebice babilonskih i perzijskih) mitologija. Prema njegovoj rekonstrukciji, i židovska je religija bila utemeljena na drevnim egipatskim i bliskoistočnim mitologijama, *modus operandi* koji su preuzeli i prvi kršćani.¹⁵ Nekoliko je godina kasnije francuski profesor retorike sa sveučilišta u Parizu Charles François Dupuis (1742. – 1809.) došao do sličnoga zaključka. Dočim se slagao s prethodnim autorom o mitološkom karakteru porijekla kršćanstva, Dupuis je poveznicu pronalazio ponajprije u »svijetu« pretkršćanskih misterijskih religija poput kulta boga Ozirisa (Egipat) i Mitre (Perzija). Prema njegovu modelu, ti su bogovi u osnovi bili manifestacija prastaroga vjerovanja u solarno božanstvo, a mitološka je figura Isusa oblikovana prema istomu modelu.¹⁶ Svjestan društvenoga konteksta i kritika koje bi njegova teorija mogla izazvati, Dupuis je anticipirao da će mnogi čitatelji vrlo teško prihvatiti da je vjera u Isusa Krista oblikovana pretkršćanskom vjerom u solarno božanstvo.¹⁷ Zanimljivo, ta će se teorija povremeno pojavljivati u djelima miticista u drugoj polovici 20. st., dok će kulminaciju doživjeti u lipnju 2007. godine objavom filma *Duh vremena* (*Zeitgeist*), koji će u nekoliko tjedana pogledati više od 50 milijuna ljudi.¹⁸

Prvi miticist s kredibilitetom stručnjaka za rano kršćanstvo bio je njemački teolog Bruno Bauer (1809. – 1882.).¹⁹ Iako je u početku znanstvene karijere smatrao da se

¹³ Usp. ORIGEN, *C. Cels.* I.41; II.55.

¹⁴ Kršćanstvo je u očima grčko-rimskih autora 2. i 3. st. često bilo portretirano kao opasno »praznovjerje« (lat. *superstitio*) sklono nemoralnim praksama. Usp. R. M. Grant, *Charges of »Immorality« Against Various Religious Groups in Antiquity*, u: R. BROEK, M. J. VERMASEREN (ur.), *Studies in Gnosticism and Hellenistic Religions*, Leiden, 1981., 161–171.

¹⁵ Usp. F. C. DE VOLNEY, *The Ruins: Or A Survey of the Evolutions of Empires*, New York, 1796., 283–295.

¹⁶ Usp. C. F. DUPUIS, *The Origin of All Religious Worship*, New Orleans, 1872., 215–299.

¹⁷ Usp. *isto*, 215.

¹⁸ Usp. M. FOREMAN, »Challenging The Zeigeist Movie: Parallelomania on Steroids«. Kindle izdanje.

¹⁹ Usp. Robert van Voorst ističe da je riječ o najistaknutijem zastupniku miticističke teorije u 19. stoljeću. Vidi više u: R. van VOORST, *Jesus outside of New Testament: An Introduction to the Ancient Evidence*, Grand Rapids, 2000., 8.

u sinoptičkim evanđeljima nalaze tragovi povijesne ličnosti, Bauer je na koncu došao do sasvim suprotnoga zaključka. Prema njegovu tumačenju, nije samo *Evanđelje po Ivanu* produkt književne fikcije, već istoj kategoriji pripadaju sva četiri kanonska evanđelja. Drugim riječima, evanđelja predstavljaju vjerovanja i mišljenja postuskrsne Crkve koja ne dijele apsolutno ništa sa stvarnom povijesnom situacijom u prvoj trećini 1. st. po Kr.²⁰ Nekoliko desetljeća kasnije engleski novinar i političar John M. Robertson objavom svoga djela *Kršćanstvo i mitologija* (*Christianity and Mythology*) miticističku teoriju neposredno je prenio i na anglosaksonsko govorno područje. Pristajući uz sličnu metodologiju kao i njegovi prethodnici, Robertson je ustvrdio da je Isus mitološka figura utemeljena na drevnom kultu vegetacijskoga boga Jošue za kojega su drevni Židovi vjerovali da sezonski umire i ponovno se rađa, baš kao i druga »poganska« božanstva.²¹ Iz istoga razdoblja dolazi i studija njemačkoga filozofa Artura Drewsa *Mit o Kristu* (*Die Christusmythe*) objavljena 1909. godine. Ondje Drews, pod snažnim utjecajem tvrdnji Brune Bauera, Charlesa François Dupuisa i Davida Straussa, zaključuje da ne postoje odgovarajući dokazi za postojanje Isusa iz Nazareta u nekršćanskoj literaturi, dok ona kršćanska sugerira da je zapravo riječ o mitološkoj figuri utemeljenoj na sinkretizmu različitih pretkršćanskih astroloških i poganskih ideja.²²

Unatoč tomu što je danas miticistička teorija »s druge strane« znanosti, vrijedi istaknuti dvojicu zastupnika iste koji imaju kredibilitet kao stručnjaci i čije su diplome i doktorati vezani (koliko-toliko) uz povijest ranoga kršćanstva. Prvi je američki teolog Robert M. Price (doktorat iz sustavne teologije i novozavjetnih studija) koji je u nekoliko svojih publikacija elaborirao miticističku poziciju. U članku *Isus na točki nestajanja* (*Jesus at the Vanishing Point*), objavljenom 2010. godine, Price jednostavno reciklira starije teorije već spomenutih autora. Tako primjerice tvrdi da su ključne crte iz Isusova života (npr. djevičansko začeće i uskrsnuće) preuzete iz pretkršćanskih mitova o bogovima za koje se vjerovalo da umiru i uskrsavaju.²³ U knjizi *Teorija o Kristu kao mitu i njezini problemi* (*The Christ-Myth Theory and Its Problems*) američki teolog dolazi do istih zaključaka, apostrofirajući da se porijeklo svih elemenata Isusove biografije može pronaći u drugim religijskim tradicijama.²⁴

²⁰ Usp. A. ROBERTSON, *Jesus Myth or History?*, London 1946., 42–43.

²¹ Usp. J. M. ROBERTSON, *Christianity and Mythology*, London, 1900., 34.; R. VAN VOORST, *Jesus outside of New Testament: An Introduction to the Ancient Evidence*, Grand Rapids, 2000., 11–12.

²² Usp. A. DREWS, *The Christ Myth*, London, 1910., 265–272.

²³ Usp. R. M. PRICE, »Jesus at the Vanishing Point«, Downers Grove, 2010., 75.

²⁴ Usp. R. M. PRICE, *The Christ-Myth Theory and Its Problems*, Buffalo, 2003., 425.

Osim Pricea, jedini suvremeni zastupnik miticističke teorije koji posjeduje magisterij i/ili doktorat iz srodnih područja jest američki povjesničar Richard Carrier (doktorat iz antičke povijesti sa Sveučilišta Columbia).²⁵ Carrier je objavio nekoliko knjiga u kojima zastupa miticističku teoriju, od kojih vrijedi izdvojiti sljedeće: *Dokazivanje povijesti: Bayesov Teorem i potraga za povijesnim Isusom* (*Proving History: Bayes's Theorem and the Quest for the Historical Jesus*); *O povijesnosti Isusa: Zašto bismo mogli imati razloga za sumnju* (*On the Historicity of Jesus: Why We Might Have Reason for Doubt*). Iako su navedene studije objavljene 2012. odnosno 2014. godine, iz tekstova koje je objavio na vlastitom blogu sasvim je jasno da je još od 2005. zastupao miticističku teoriju.²⁶

Prije detaljne analize Carrierovih tvrdnji vrijedi istaknuti stanovitu distinkciju među miticistima. Naime Robert M. Price i Richard Carrier (koliko god njihovi argumenti nisu utemeljeni) ipak predstavljaju »ono najbolje« što miticizam može pružiti. S druge pak strane stoje oni autori čija su djela obilježena senzacionalizmom i nizom osnovnih faktografskih pogrešaka. Kao ilustrativan primjer potonje skupine može poslužiti knjiga *Zavjera o Kristu: Najveća priča ikad prodana* (*The Christ Conspiracy: The Greatest Story Ever Sold*) američke spisateljice Dorothy M. Murdock (poznatije pod pseudonimom Acharya S).²⁷ U njoj Murdock iznosi čitav niz faktografskih pogrešaka.

Primjerice američka spisateljica ističe da Justin Mučenik (kršćanski filozof i apologet iz 2. st.) nigdje ne citira ili spominje evanđelja.²⁸ No u znanstvenim je krugovima općepoznato da Justin opetovano citira evanđelja koja, u pravilu, naziva »uspo-

²⁵ Doduše, njegova je specijalizacija udaljenija od problematike povijesnoga Isusa negoli je to slučaj s Robertom Priceom. Naime Carrier je doktorirao na temi znanosti i filozofije u antičkom razdoblju. Naslov disertacije (koju je uspješno obranio 2008. godine) jest: *Attitudes Towards the Natural Philosopher in the Early Roman Empire (100 B.C. to 313 A.D.)*. Koliko je poznato autoru ovoga članka, Carrierov jedini objavljeni rad (donekle vezan uz studije povijesnoga Isusa) tiče se Tacita i njegova djela *Anali*, u kojima spominje kršćane i Isusa Krista. O tome će biti više rečeno u jednom od sljedećih poglavlja. Detaljnije o temi disertacije vidi u: Richard Carrier, *Dissertation Done*. Dostupno na: <http://richardcarrier.blogspot.com/2007/12/dissertation-done.html> (7. 12. 2020.).

²⁶ Usp. Richard Carrier, *Spiritual Body FAQ*. Dostupno na <https://www.richardcarrier.info/Spiritual-FAQ.html#ahistoricity> (7. 12. 2020.).

²⁷ Murdock je objavila 2009. i knjigu *Christ in Egypt: The Horus-Jesus Connection* u kojoj je nastojala demonstrirati paralele između Horusova i Kristova života ne bi li dokazala da je figura Isusa iz Nazareta izmišljena i oblikovana na temelju staroegipatskih vjerovanja o Horusu. *Snaga* njezinih argumenata otkriva se najbolje u tvrdnji da je i Horus razapet. Kao dokaz Murdock ističe (str. 335.) drevne prikaze Horusa s raširenim rukama. Dakle svako božanstvo koje je prikazano na takav način, prema njezinu sudu, dokazuje vjerovanje u njegovo raspeće.

²⁸ Usp. ACHARYA, *The Christ Conspiracy: The Greatest Story Ever Sold*, Kempton, 1999., 25.

menama apostola« (grč. τὰ ἀπομνεύματα τῶν ἀποστόλων).²⁹ U jednom dijelu knjige Murdock tvrdi da su kanonska evanđelja krivotvorena stotinama godina nakon događaja koje opisuju.³⁰ Za razliku od njezina mišljenja koje ne podupire ni jednim argumentom, kanonska su evanđelja (izvorno anonimna) nastala između 30 i 65 godina nakon Isusova života i sasvim sigurno prenose dijelove tradicija koje po- teču iz razdoblja povijesnoga Isusa.³¹ Doduše, Murdock smatra da evanđelja nisu

²⁹ Usp. Just. *Apol.* I.66.3. iz: I. BODROŽIĆ, *Crkveni Oci: Justin: Apologije*, Zagreb, 2012. Justin citira najviše iz *Evanđelja po Mateju*, ali i iz drugih kanonskih evanđelja, iako je najmanje sigurno je li Justin citirao iz *Evanđelja po Ivanu*. Vidi više u: Justin, *Dial.* 101.3; 102.3; 103.6; 104.1; 105.1; 106.1; 106.3–4; 107.1. iz: I. BODROŽIĆ, *Crkveni Oci: Justin: Razgovor s Trifunom*, Zagreb, 2012. Detaljnije o Justinovu citiranju kanonskih evanđelja vidi u: O. SKARSAUNE, Justin and His Bible, u: S. PARVIS, P. FOSTER (ur.), *Justin Martyr and His Worlds*, Minneapolis, 2007., 53–76. Detaljnije o argumentima u korist Justinova citiranja *Evanđelja po Ivanu* vidi u: C. E. HILL, *Who Chose the Gospels: Probing the Great Gospel Conspiracy*, 132–143. Justin evanđelja ponajviše naziva »uspomene apostola« zbog toga što se obraća »poganskoj« publici gdje je (posebice u kontekstu filozofskih škola) bilo uobičajeno da učenici izreke i djela uglednih učitelja etiketiraju kao »uspomene«. Usp. G. P. Fewster i W. V. Cirafesi, Justin's Ἀπομνημονεύματα and Ancient Greco-Roman Memoirs, u: *Early Christianity* 7(2016.)2, 186–212. Justin nigdje eksplicitno ne identificira autore evanđelja (Matej, Luka, Marko i Ivan), iako se na jednom mjestu (*Dial.* 106) referira na Petrove uspomene. Taj je pasus u proteklih nekoliko desetljeća izazvao niz polemika i nejasnoća koje proizlaze iz problematičnosti prijevoda. Njemački teolog Peter Pilhofer tvrdi da se Justin ovdje referira na *Petrovo evanđelje*, a ne na Petrove uspomene koje su zapisane u *Evanđelju po Marku*. Potonji slučaj pretpostavlja Justinovo poznavanje biskupa Papije (koji prvi prenosi tradiciju o Petru kao glavnom izvoru *Evanđelja po Marku*) te čitanje zamjenica αὐτοῦ kao objektivnoga genitiva. Možda i najčvršći argument koji Pilhofer iznosi vezan je uz zanimljive lingvističke veze između *Petrova evanđelja* (otkrivenoga u 19. stoljeću) i Justinova *Razgovora s Trifunom*. Na jednom se mjestu (*Dial.* 97.3.) Justin, opisujući scenu razdiranja Isusove odjeće, koristi posebnim izrazom λαχὸν βαλλόντες koji se ne pojavljuje ni u jednom djelu starogrčke literature prije Justina, osim u *Petrovu evanđelju*. Usp. Pilhofer, Justin und das Petrus-evangelium, u: *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche* 81(1990.)1, 60–78.

³⁰ Usp. ACHARYA, *The Christ Conspiracy: The Greatest Story Ever Sold*, Kempton, 1999., 26. Na istoj stranici tvrdi da ne postoje rukopisi Novoga zavjeta stariji od 4. st., što je faktografska pogriješka *par excellence*. O sačuvanim rukopisima Novoga zavjeta vidi u: B. M. METZGER, B. EHRMAN, *The Text of the New Testament: Its Transmission, Corruption and Restoration*, Oxford, 2005., 51–61.

³¹ Usp. B. EHRMAN, *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings, Seventh Edition*, Oxford, 2019. Najzastupljenija je teorija prema kojoj je najstarije *Evanđelje po Marku* (napisano između 65. i 70. godine), nakon kojega slijede *Evanđelje po Luki*, *Mateju* i *Ivanu*, koja su napisana do kraja 1. st. Detaljnije o teoriji prema kojoj je *Evanđelje po Marku* napisano već oko 40. godine vidi u: J. CROSSLEY, *The Date of Mark's Gospel: Insight from the Law in Earliest Christianity*, London, 2004. Pri kasnom datiranju evanđelja miticisti zanemaruju važnost apostolskih otaca s kraja 1. i početka 2. st. koji pokazuju usku povezanost s određenim dijelovima evanđelja (posebice sinopticima). Primjerice, *Didache* se na nekoliko mjesta referira na dijelove *Evanđelja po Mateju* (ili ih čak citira). Usp. C. M. TUCKETT, *The Didache and the Writings that later formed the New Testament*, u: A. F. GREGORY, C. M. TUCKETT (ur.), *The Reception of the New Testament in the Apostolic Fathers*, Oxford, 2005., 95–127.

mogla nastati prije 180. godine, kada se prvi put (u djelu biskupa Ireneja) spominju imena autora (Marko, Matej, Luka i Ivan). Time samo pokazuje nedostatak razumijevanja procesa nastanka i transmisije tekstova u antici koji očito poistovjećuje s procesom objave knjiga danas.³² Koliko je njezina knjiga obilježena faktografskim pogriješkama, najbolje pokazuje tvrdnja da je biskup Irenej (2. st.) bio gnostik.³³ Ne samo da nije bio gnostik nego je u kolektivnom sjećanju Crkve taj biskup ostao upamćen kao jedan od najstrastvenijih boraca protiv raznih gnostičkih zajednica, zbog kojih je i napisao svoje monumentalno djelo *Protiv krivovjerja*.³⁴

2. Studija slučaja: Kritička analiza teorije Richarda Carriera

Vrhunac Carrierove »karijere miticista« zasigurno predstavlja knjiga *O povijesnosti Isusa: Zašto bismo mogli imati razlog za sumnju*, u kojoj nastoji implementirati Bayesov matematički teorem u procjeni postotka vjerojatnosti postojanja povijesnoga Isusa.³⁵ Knjiga je podijeljena na dvanaest poglavlja na više od 700 stranica. U samom uvodu Carrier vrlo jasno ističe svoju tezu: »Isus kojeg mi poznajemo izvorno je bio mitološki karakter u pričama koje govore o činu spasenja stanovitoga božanskoga bića koje nikada nije hodalo zemljom. Kasnije je taj mit pogriješno razvijen kao povijest (...) Isus Krist bio je rođen kao mit, a ne kao povijest.«³⁶ Prema njegovoj rekonstrukciji, povijest kršćanstva u 1. stoljeću obilježena je sljedećim procesom³⁷:

a) u začetcima nove religije nalazila se vjera u židovskoga (pretkršćanskoga) arkanđela po imenu Isus koji je obitavao na nebesima

³² Usp. M. CASEY, *Jesus: Evidence and Argument or Mythicist Myths?*, London, 2014., 49.

³³ Usp. ACHARYA, *The Christ Conspiracy: The Greatest Story Ever Sold*, Kempton, 1999., 60.

³⁴ Usp. G. VALLEE, *A Study in Anti-Gnostic Polemic: Irenaeus, Hippolytus, and Epiphanius*, Waterloo, 1981., 9–40.

³⁵ Bayesov je matematički teorem, u kontekstu potrage za povijesnim Isusom, Carrier javnosti predstavio u knjizi *Proving History: Bayes's Theorem and the Quest for the Historical Jesus* objavljenoj 2012. godine. Detaljnije o matematičkim problemima Carrierova korištenja Bayesovim teoremom u analizama povijesnoga Isusa (i općenito humanističkih znanosti) vidi u: J. HOFFMANN, *Bayes Theorem: Proving What?* Dostupno na: <https://rjosephhoffmann.wordpress.com/tag/bayes-theorem/?fbclid=IwAR3LgHYv4boKLtWJlKd6xagYGCQD6SKkjstMeEIL5Ng8tChw1nEXvA9F210> (4. 1. 2021.). O uporabljivosti Bayesova teorema u historiografiji najbolje svjedoči činjenica da su jedine dvije osobe koje se njime koriste Richard Carrier i Richard Swinburne. Prvi da bi dokazao da Isus gotovo sigurno nije postojao, a drugi da bi dokazao da je Isus vrlo vjerojatno uskrsnuo. Kako je Isus uspio uskrsnuti ako nikada nije postojao, ostaje misterij. Vidi više u: R. SWINBURNE, *The Resurrection of God Incarnate*, Oxford, 2003., 204–216.

³⁶ Usp. R. CARRIER, *On the Historicity of Jesus: Why We Might Have Reason for Doubt*, Sheffield, 2014., xi.

³⁷ Usp. isto, 50.

- b) poput drugih nebeskih božanstava, Isus je bio u »komunikaciji« sa svojim sljedbenicima isključivo pomoću snova i drugih oblika božanskoga otkrivenja poput proročanstava
- c) poput drugih nebeskih bića, vjerovalo se da je Isus bio utjelovljen, ubijen, pokopan i uskrsnut u nadnaravnom, odnosno transcendentnom prostoru
- d) kao i druga nebeska božanstva, mit je o Isusu tek naknadno historiziran smještanjem u specifične povijesno-društvene okolnosti (Judeja, Galileja) te isticanjem povijesnih ličnosti (Kajfa, Pilat i sl.).

U metodološkom pogledu, Carrier odbacuje evanđelja kao izvore zbog njihove teološke agende.³⁸ Jedini izvori u analizi povijesnosti Isusa jesu, prema njegovu sudu, autentične poslanice apostola Pavla. No u njima se samo mogu pronaći tragovi vjerovanja u nebesko biće. Jednostavnije rečeno, apostol Pavao nije vjerovao u povijesnoga Isusa (osobu koja je živjela na prostoru Palestine u 1. st.), već samo u nebesko (duhovno) biće.³⁹ U zaključku opširne analize Carrier ističe da se historiziranje Isusa dogodilo između 30. i 70. godine po uzoru na brojne druge kultove Rimskoga Carstva koji su inicijalno bili usmjereni prema nebeskom božanstvu da bi ga naknadno smjestili u povijesno okruženje i time ga »historizirali«.⁴⁰ S obzirom na opseg članka, nemoguće je detaljno analizirati svaki aspekt Carrierove složene knjige.⁴¹ Stoga će nastavak ovoga poglavlja biti usmjeren na temeljne karakteristike njegove teorije.

³⁸ Primjerice Carrier (str. 392.) *Evanđelje po Marku* smatra isključivo vrstom alegorijskoga mita oblikovanoga na temelju Homera i njegova djela *Odiseja* te pojedinih židovskih elemenata (društveni kontekst, vrijeme, glavni likovi i sl.). Postoji čitav niz ozbiljnih prigovora toj teoriji. Prije svega, Carrier pokušava, strategijom paralelizama, uspostaviti visok stupanj sličnosti između života Odiseje i Isusa ne bi li tako doveo u pitanje postojanje potonjega. Pri tome se poziva na Dennisa R. MacDonalda koji je eksplicitno odbacio miticističku teoriju. No i MacDonaldova teorija o paralelizmu između Markova portreta Isusa i Homerova Odiseja iznimno je problematična. Riječ je o krajnje protuznanstvenom pristupu koji je još 1963. godine američki teolog Samuel Sandmel prozvao »paralelomanija«. Vidi više u: S. SANDMEL, *Parallelomania*, u: *Journal of Biblical Literature* 81(1962.)1, 1–13. Sandmel priznaje (str. 1.) da spomenuti termin nije sam osmislio već ga je susreo u nekoj knjizi francuskoga autora koja se bavila problematikom nastanka Pavlove *Poslanice Rimljanima*. U svakom slučaju, ne postoje nikakvi vanjski indikatori koji bi upućivali na književnu ovisnost *Evanđelja po Marku* o Homeru i njegovu epu *Odiseja*. S obzirom na izniman broj aluzija i referenci na Stari zavjet, kao i na činjenicu da je kršćanstvo samo po sebi poteklo iz židovske religijske tradicije, mnogo je vjerojatnije da je autor evanđelja primarno crpio iz »bazena« judaizma.

³⁹ Usp. R. CARRIER, *On the Historicity of Jesus: Why We Might Have Reason for Doubt*, 514–527.

⁴⁰ Usp. isto, 606–607.

⁴¹ Postoji i niz drugih problematičnih aspekata knjige. Primjerice Carrier govori (str. 165–166.) o snažnoj prisutnosti poganskih kultova na prostoru Galileje u 1. st. No arheološka, kao i povijesna istraživanja upozoravaju na akutan nedostatak utjecaja poganskih kultova na prostoru Palestine u

2.1. ISUS KAO PRETKRŠĆANSKI ŽIDOVSKI ANĐEO?

Pod utjecajem središnjih ideja Earla Dorothyja, čije radove otvoreno sugerira čitateljima, srž Carrierova argumenta jest da prvi kršćani nisu Isusa koncipirali kao čovjeka u prostoru i vremenu, već kao nebesko anđeosko biće.⁴² Dokaze za tu tvrdnju pronalazi kod židovskoga filozofa iz Aleksandrije Filona (1. st.). U jednom od svojih djela Filon citira te interpretira pasus iz starozavjetne knjige proroka Zaharije.⁴³ Carrier, na temelju nevjerovatne metodologije, zaključuje da su i Filon i Pavao vjerovali u nebeskoga anđela po imenu Isus.⁴⁴ Točnije rečeno, američki povjesničar tvrdi da spomenuti pasus iz knjige proroka Zaharije govori o figuri po imenu Isus Uzdignuti.⁴⁵

Problemi s tom teorijom višestruki su. Ponajprije, ne postoji ni jedan trag u pisanim i arheološkim izvorima koji bi potvrdio vjerovanje u pretkršćanskoga anđela po imenu Isus. Već je dugi niz godina povjesničarima jasno da su Židovi u razdoblju Drugoga hrama napravili nekoliko konceptualnih izmjena u razumijevanju anđela, od kojih je jedna i korištenje distinktivnim elementom *el*. Shodno tomu, ne čudi da su prozopografske analize nesumnjivo ustvrdile da su najčešća imena anđela u židovskoj tradiciji Mihael, Gabriel, Rafael i Sariel.⁴⁶ Također, studije židovskih imena u razdoblju Drugoga hrama nedvojbeno su pokazale da se ime Isus uvijek pojavljuje uz neku stvarnu osobu. Riječ je o šestom najpopularnijem židovskom muškom imenu u antici.⁴⁷ Ilustracije radi, Josip Flavije apostrofira nekoliko važnih pojedinaca toga imena koristeći se pritom imenom njihova oca kao sredstvom diferencijacije.⁴⁸ Zanimljivo, analize imena pokazuju nisku razinu popularnosti kla-

vrijeme Isusova života. Usp. M. CHANCEY, *The Myth of a Gentile Galilee*, Cambridge, 2004. U zaključku svoje studije (str. 167.) Chancey tvrdi: »Velika većina stanovnika Galileje u 1. st. bili su Židovi. Pogani su činili manjinski dio u ukupnoj populaciji. Razni argumenti koje su znanstvenici u prijašnjim analizama apostrofirali kao dokaz heterogenosti stanovništva naprosto padaju pod tere-
tom argumenata.«

⁴² Usp. R. CARRIER, *On the Historicity of Jesus: Why We Might Have Reason for Doubt*, 48–49.

⁴³ Usp. PHILO, *Conf.* 63, u: G.P. GOOLD (ur.), *Philo: Volume IV (LOEB CLASSICAL LIBRARY)*, Cambridge, 1985.; Zah 6, 11–12.

⁴⁴ Usp. R. CARRIER, *On the Historicity of Jesus: Why We Might Have Reason for Doubt*, 200–205.

⁴⁵ Usp. *isto*, 81–83.; 200.

⁴⁶ Usp. A. R. MICHALAK, *Angels as Warriors in Late Second Temple Jewish Literature*, Tübingen, 2012., 58–81.

⁴⁷ Usp. R. BAUCKHAM, *Jesus and the Eyewitnesses: The Gospels as Eyewitness Testimony*, Grand Rapids, 2008., 67–92.

⁴⁸ Usp. R. HACHILI, Hebrew Names, Personal Names, Family Names, and Nicknames of Jews in the Second Temple Period, u: J. V. V. HENTEN, A. BRENER (ur.), *Families and Family Relations as Represented in Early Judaism and Early Christianities: Texts and Fictions*, Leiden, 2000., 83–115.

sičnih anđeoskih imena kod muške djece, što je dodatna otežavajuća okolnost po Carrierovu teoriju. Osim toga u interpretaciji Filonova djela Carrier u potpunosti promašuje kontekst i bit. Naime citirani pasus iz knjige proroka Zaharije jasno govori o dvjema različitim figurama: svećenik po imenu Jošua te osoba koja se tek treba pojaviti, a naziva se Izdanak (grč. *Ἀνατολή*).⁴⁹ Čak se i eksplicitno vidi da je riječ o dvjema zasebnim osobama s obzirom na to da se u trinaestom retku tvrdi da će »sklad biti između njih«. ⁵⁰ Dakle Carrierova tvrdnja potpuno je promašena.

Konačno, kontekstualno čitanje Filonova djela jasno otkriva da židovski filozof uopće ne govori o anđelima. Naime Filonov cilj jest ponuditi alegorijsku/simboličku interpretaciju starozavjetnih priča ne bi li na taj način odgovorio kritikama pogana koji tvrde da su te priče besmislene. Jedna od priča koje Filon brani tiče se ideje da je Bog posadio vrt u Edenu u smjeru kuda se sunce uzdiže (grč. *κατ' ἀνατολάς*). Pri tom Filon tvrdi da se vrt ne treba shvatiti doslovno. Da bi to pokazao, Filon se služi povezivanjem različitih biblijskih tekstova koji sadrže riječ *Ἀνατολή*. Drugim riječima, židovski se filozof referira na knjigu proroka Zaharije da bi pomoću alegorijskoga čitanja obranio određena židovska vjerovanja koja nemaju veze sa stanovitim anđelom po imenu Isus koji se, *nota bene*, ne spominje ni u jednom drugom sačuvanom izvoru iz antike.

2.2. ISUS, PAVAO, JAKOV I CARRIER: PROTIV MITICISTIČKIH ČITANJA APOSTOLA PAVLA

Unatoč općeprihvaćenom stajalištu suvremenih znanstvenika prema kojemu kantska evanđelja, koja su žanrovski najbližnja antičkim biografijama, sadrže autentičnu tradiciju o povijesnom Isusu, najčvršći dokaz u korist postojanja Isusa zasigurno je apostol Pavao.⁵¹ Zbog toga i nije čudo da se u miticističkim knjigama nastoji opovrgnuti Pavlovo poznavanje povijesnoga Isusa. Tako primjerice Carrier tvrdi: »Jedini Isus kojeg je Pavao poznao bio je Isus – nebesko biće (...) Pavlov Isus jedino obitava na nebesima.«⁵²

Doista, činjenica jest da Pavao ne donosi mnogo informacija o Isusovu životu. Međutim to nije posljedica njegova vjerovanja u Isusa kao nebesku figuru koja nikada

⁴⁹ Usp. Zah 6, 11–12.

⁵⁰ Usp. Zah 6, 13. Kurziv dodan.

⁵¹ O evanđeljima kao antičkim biografijama vidi više u: R. A. BURRIDGE, *What Are the Gospels?: A Comparison with Graeco-Roman Biography*, Grand Rapids, 2004.

⁵² Usp. R. CARRIER, *On the Historicity of Jesus: Why We Might Have Reason for Doubt*, 515. Ne iznenađuje da se njegovo viđenje poklapa s tezom Earla Dohertyja, kojega Carrier posebno hvali u svojoj knjizi. Usp. E. DOHERTY, *Jesus Neither God Nor Man: The Case for a Mythical Jesus*, Ottawa, 2009., 19.

nije živjela na Zemlji, već priroda poslanica koje piše. Naime kontekst poslanica sporadičan je i, u pravilu, obilježen Pavlovom željom za rješavanje tekućih pitanja i problema specifičnih zajednica. Osim toga kršćani kojima je Pavao slao poslanice vrlo vjerojatno poznavali su osnovne biografske podatke Isusa iz Nazareta. Stoga i nije iznenađujuće da u poslanicama takvoga tipa ne postoje opširne informacije o Isusovu životu.⁵³ No isto je tako nedvojbeno da Pavao prenosi određene biografske crtice i izreke povijesnoga Isusa koje je vrlo teško zanemariti. U *Poslanici Galaćanima*, napisanoj sredinom 1. st., apostol naroda tvrdi sljedeće: »A kad dođe punina vremena, posla Bog Sina svojega, rođena od žene (grč. γενόμενον ἐκ γυναικός), rođena pod Zakonom, da otkupi one pod Zakonom.«⁵⁴

Unatoč Carrierovu čuđenju sintagmi kojom se Pavao ovdje koristi, nema ničega što bi sugeriralo da je ovdje riječ o stvarnom ljudskom rođenju.⁵⁵ Taj je zaključak poduprt i analogijama iz Staroga te Novoga zavjeta. Tako primjerice *Knjiga o Jobu* na jednom mjestu tvrdi: »Što je čovjek da bi čist mogao biti? Zar je itko rođen od žene (grč. γεννητὸς γυναικός) pravedan?«⁵⁶ Luka prenosi navodne Isusove riječi: »Međutim, kažem vam, među rođenima od žene (grč. ἐν γεννητοῖς γυναικῶν) nitko nije veći od Ivana.«⁵⁷ Sintagma u *Poslanici Galaćanima* sasvim sigurno reflektira pravo rođenje, što i sugeriraju pokušaji pojedinih miticista da zaobiđu taj problem tvrdeći da je ovdje riječ o naknadnoj interpolaciji, a ne o Pavlovim autentičnim riječima.⁵⁸ Teza je to koja nema apsolutno nikakvih utemeljenja. Da bi bilo još jasnije, Pavao naziva Isusa čovjekom na nekoliko mjesta u svojim poslanicama. Kao ilustrativan primjer može poslužiti *Poslanica Rimljanima*: »Zbog toga, kao što po jednom čovjeku (grč. ἐνὸς ἀνθρώπου) uđe u svijet grijeh (...) Jer ako su grijehom jednoga mnogi umrli, mnogo se obilatije na sve razlila milost

⁵³ Usp. M. CASEY, *Jesus: Evidence and Argument or Mythicist Myths?*, London, 2014., 134–147.

⁵⁴ Usp. Gal 4, 4.

⁵⁵ Usp. R. CARRIER, *On the Historicity of Jesus: Why We Might Have Reason for Doubt*, 575–576. Carrier ističe da se Pavao nigdje ne koristi riječju γίνομαι da bi kazao da je netko bio rođen. No ta činjenica i nema neku težinu s obzirom na to da Pavao u svojim poslanicama vrlo rijetko spominje druge ljude u kontekstu njihova rođenja. Osim toga, u *Poslanici Rimljanima* apostol tvrdi da je Isus bio potomak Davidov »po tijelu« (grč. κατὰ σάρκα), što samo po sebi također negira alegorijsko čitanje. Usp. S. GATHERCOLE, *The Historical and Human Existence of Jesus in Paul's Letters*, u: *Journal for the Study of the Historical Jesus* 16(2018.)2, 183–212., ovdje 191.

⁵⁶ Usp. Job 15, 14.

⁵⁷ Usp. Lk 7, 28; Mt 11, 11.

⁵⁸ Usp. E. DOHERTY, *Jesus Neither God Nor Man: The Case for a Mythical Jesus*, 207–211. Da je doista i došlo do naknadne interpolacije, kršćani bi vrlo vjerojatno umjesto žena imputirali riječ djevica (grč. παρθένος). U detaljnoj analizi tekstualnih varijacija svih novozavjetnih knjiga Bruce Metzger nigdje ne iznosi tezu o naknadnoj interpolaciji Gal 4, 4. Usp. B. M. METZGER, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, 1994., Stuttgart, 520–532.

Božja, milost darovana u *jednom čovjeku, Isusu Kristu* (grč. τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ).⁵⁹ Uz to, Pavao izvještava da je Isus došao iz plemena Izraelova kao potomak Abrahamov te da je u etničkom smislu bio Židov.⁶⁰ Konačno, raspravljajući o problematici ženidbe i djevičanstva, apostol zajednici u Korintu prenosi: »A oženjenima zapovijedam, ne ja, nego Gospodin: žena neka se od muža ne rastavlja – ako se ipak rastavi, neka ostane neudana ili neka se s mužem pomiri ... Ostalima pak velim – ja, ne Gospodin: ima li koji brat ženu nevjericu i ona privoli stanovati s njima, neka je ne otpušta.«⁶¹ Ako je Pavao doista vjerovao u Isusa kao nebesku figuru koja nikad nije postojala na Zemlji, zašto ne pripisuje sve upute njemu? Zašto radi distinkciju između onoga što je rekao on i onoga što je rekao Isus? Gotovo je sigurno razlog tomu to što prva uputa doista potječe od povijesnoga Isusa.⁶²

Pri kraju rasprave o Pavlu i povijesnom Isusu vrijedi istaknuti još jedan pasus koji se u miticističkim knjigama desetljećima neuspješno pokušava opovrgnuti. Naime sasvim je izvjesno da je Pavao poznao Jakova, Isusova brata. Ta je činjenica jedan od najsnažnijih dokaza u korist povijesnoga Isusa. Uostalom, ako Isus nikad nije postojao, njegov bi »brat« to zasigurno znao. Stoga su miticisti pod svaku cijenu riješiti taj »problem«. O čemu je točno riječ? U *Poslanici Galaćanima* Pavao opisuje svoj prvi posjet Jeruzalemu koji se zbio nekoliko godina nakon Isusove smrti: »Onda nakon tri godine uzidoh u Jeruzalem potražiti Kefu i ostadoh kod njega petnaest dana. Od apostola ne vidjeh nikoga drugog osim Jakova, brata Gospodina (grč. Ἐπειτα μετὰ ἔτη τρία ἀνήλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἰστορήσαι Κηφᾶν, καὶ ἐπέμεινα πρὸς αὐτὸν ἡμέρας δεκαπέντε: ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον, εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου).«⁶³

Načelno se mogu izdvojiti dvije vrste miticističkih interpretacija toga pasusa. Prvu utjelovljuje njemački jezikoslovac George A. Wells. Prema njegovu viđenju, u Jeruzalemu je u to vrijeme postojala manja zajednica (poput bratovštine) koja je sebe nazivala »braćom Gospodinovom«, a čiji je glavni predstavnik bio Jakov.⁶⁴ Među-

⁵⁹ Usp. Rim 5, 12, 15. Detaljniju analizu *Poslanice Rimljanima* vidi u: J. FITZMYER, *Romans (A New Translation with Introduction and Comentary)*, New York, 1993.

⁶⁰ Usp. Rim 9, 5; Gal 3, 16; Gal 4, 4.

⁶¹ Usp. 1 Kor 7, 10–12.

⁶² Kada bi povjesničarima na raspolaganju bile jedino Pavlove autentične poslanice, mogla bi se rekonstruirati i sasvim solidna slika o Isusovoj smrti. Usp. D. ALLISON, *Constructing Jesus: Memory, Imagination, and History*, Grand Rapids, 2010., 392–403.

⁶³ Usp. Gal 1, 18–19.

⁶⁴ Usp. G. A. WELLS, *The Historical Evidence for Jesus*, Amherst, 1988., 168.

tim ni jedan sačuvani izvor ne daje naslutiti postojanje takve zajednice.⁶⁵ Osim toga, ako se i pretpostavi (bez ikakvih temelja) da je ista postojala, sasvim je razumno da bi i Petar (jedan od stupova Crkve u Jeruzalemu, uz Jakova i Ivana) bio dio te skupine. Međutim Pavao u citiranom pasusu radi jasnu distinkciju između njih dvojice. Teorija prema kojoj Pavao ovdje govori o bratu Gospodinovu u duhovnom smislu također ne prolazi zbog navedene distinkcije.⁶⁶ Ako je Pavlov diskurs o Jakovu kao bratu bio metafora, onda bi zasigurno i Petra uvrstio u skupinu Gospodinove braće. Distinkcija postoji upravo zato da bi se naglasila Jakovljeva »obiteljska« veza s Isusom.

Svjestan te činjenice, Richard Carrier ponudio je nešto drukčiji odgovor. Prema njegovu tumačenju, Pavao se koristi terminom »brat« da bi označio nekoga tko je kršten kao vjernik, ali nije istodobno i apostol.⁶⁷ Tom bi logikom Jakov pripadao u tu kategoriju s obzirom na to da je vjernik (sljedbenik Isusa Krista), ali nije apostol, za razliku od Petra koji je i vjernik i apostol. Iako se na prvi pogled može činiti odgovarajućim rješenjem, riječ je o hipotezi koja pati od akutnoga nedostatka argumenata. Ponajprije, Pavao se na mnogim mjestima u poslanicama koristi terminom »braća« u metaforičkom smislu, ali nigdje na način na koji predlaže Carrier (da bi označio nekoga tko je vjernik, ali nije apostol).⁶⁸ No ključni argument protiv predložene teze leži u samoj *Poslanici Galaćanima*. Naime Pavao eksplicitno kaže da je u Jeruzalemu, od apostola, posjetio Petra. Potom ističe da nije upoznao ni jednoga drugoga apostola, osim Jakova. Drugim riječima, Jakov je jedini apostol (uz Petra) kojega je Pavao pri prvom posjetu Jeruzalemu upoznao.⁶⁹ Sasvim je jasno da interpretacija kakvu nudi Carrier pada pod pritiskom kritičke evaluacije izvora.

⁶⁵ Ne treba ni zaboraviti da se Jakov isticao kao Isusov brat i u predaji koja potječe iz razdoblja Isusova javnoga djelovanja. Usp. Mk 6, 3; Mt 13, 55–56.

⁶⁶ Pavao se sintagmom τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου ne koristi ni za jednu drugu osobu, osim za Jakova.

⁶⁷ Usp. R. CARRIER, *On the Historicity of Jesus: Why We Might Have Reason for Doubt*, 582–586.

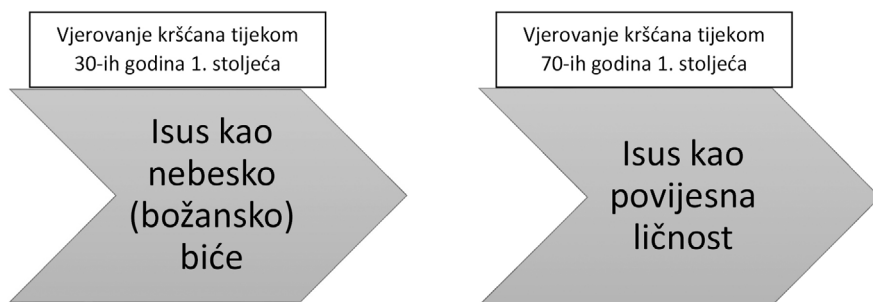
⁶⁸ Primjerice Timotej (2 Kor 1, 1; Fil 1, 1), Apolon (1 Kor 16, 12) i Kvart (Rim 16, 23). Detaljnije o Pavlovoj terminologiji srodstva vidi u: P. TREBILCO, *Self-Designations and Group Identity in the New Testament*, Cambridge, 2012., 21–49.; J. H. HELLERMAN, *The Ancient Church as Family*, Minneapolis, 2001., 92–126.

⁶⁹ Carrier se čak poziva (str. 590.) na iznimno čudnu gramatičku konstrukciju koja daje jasne indikacije da bi se rečenica trebala prevesti drukčije. U izvorniku se (gramatički gledano) može, u jednu ruku, govoriti o dvosmislenosti, ali nikako o iznimno čudnoj gramatičkoj konstrukciji. ἕτερον je izravni objekt u akuzativu vezan uz glagol ὀράω (vidjeti) koji je u indikativu aorista. τῶν ἀποστόλων je genitiv partitivni, a εἰ μὴ, usko vezan uz ἕτερον, trebao bi se prevoditi kao 'osim'. Usp. J. L. MARTYN, *Epistle to the Galatians (The Anchor Yale Bible Commentaries)*, New York City, 1997., 174–175. U konačnici, istinski je problem što je Carrierova ideološka pozicija ušla u sukob s dostupnim izvorom. U takvim se situacijama miticisti, kao posljedica stanovite kognitivne disonance, odlučuju ili za tezu o naknadnoj interpolaciji ili za pokušaj drukčijega prijevoda sa starogrčkoga. Problem je, naravno, što se oba rješenja ne mogu prihvatiti bez jasnih argumenata i konteksta koji bi im išao u prilog.

U konačnici, svi pokušaji miticista potaknuti su unaprijed zacrtanim ideološkim pogledom kojemu nije glavni cilj rekonstruirati prošlost što je bolje moguće, već pod svaku cijenu uvjeriti čitatelje da Isus nije postojao. Pojednostavljeno rečeno, Carrierova je interpretacija odnosa Pavla i Jakova obilježena svojevrsnom »ideologijom miticizma« kojoj je zadaća suvremene historiografije na zadnjem mjestu prioriteta. To svakako vrijedi i za njegove intelektualne »pretke« poput Georga A. Wellsa ili Roberta M. Pricea.⁷⁰

3. Razvoj kršćanske predaje o Isusu tijekom 1. stoljeća: između Carrierova tumačenja i povijesne stvarnosti

Pri samom kraju analize vrijedi istaknuti još jednu dublju problematiku Carrierovih tvrdnji koja je, pri analiziranju miticizma, ostala nezamijećena. Naime Carrierova je cjelokupna teorija zasnovana na dubljim pretpostavci o specifičnoj vrsti razvoja kršćanske tradicije tijekom 1. st. O čemu je, zapravo, riječ? Carrier, poput svih ostalih miticista, pretpostavlja da je kult o Isusu Kristu krenuo iz razine mitologije (prvi su vjernici poput Pavla vjerovali tek u Krista kao nebesko biće/andela) i da je s prolaskom vremena došlo do specifične historizacije. U tom su procesu (vidljivom u kanonskim evanđeljima) tradicije o Isusu »spuštane« na ovozemaljsku razinu. Slika 1.0. na ilustrativan način prikazuje Carrierovu percepciju razvoja kršćanstva.

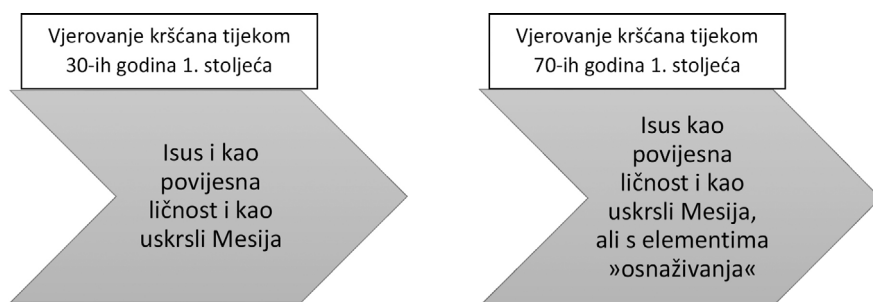

Slika 1.0. Razvoj tradicija o Isusu tijekom 1. st. prema Richardu Carrieru

To i jest u osnovi srž svih miticističkih teorija. Problem je što analiza kanonskih evanđelja svjedoči o sasvim drukčijem (i mnogo složenijem) procesu. Tradicije i predaje o Isusu iz Nazareta svoj začetak imaju u povijesnoj ličnosti koja je živjela i djelovala na prostoru Palestine u 1. st. i za koju se ubrzo nakon smrti vjerovalo da je uskrsnula. Naknadno su te tradicije i predaje (kao posljedicu širenja usmenih predaja) dobile stanovitu »nadogradnju« pomoću koje je portret Isusa iz Nazareta

⁷⁰ Kritiku Priceove interpretacije *Poslanice Galaćanima* vidi u: B. EHRMAN, *Did Jesus Exist?*, 2012., 151–156.

dodatno »osnažen«. Taj se proces (prikazan na slici 1.1.) otkriva u analizi kanonskih evanđelja. Kao ilustraciju, ovaj članak uzima nekoliko zgoda iz Isusova života. Pri tome se ne namjerava analizirati njihovu povijesnu autentičnost, već samo upozoriti na elementarne poteškoće osnovne miticističke pretpostavke kada je posrijedi razvoj predaja o Isusu iz Nazareta tijekom 1. st.

Slika 1.1. Razvoj tradicije o Isusu tijekom 1. st. prema kanonskim evanđeljima

Prva je vezana uz Isusovo rođenje. *Evanđelje po Marku*, kao najstarija Isusova biografija, ne donosi nikakve informacije o njegovu rođenju. Narativ započinje Isusovim krštenjem na rijeci Jordan, što i jest, uostalom, bio začetak Isusova javnoga djelovanja. Potom, *Evanđelje po Luki* i *Evanđelje po Mateju*, koja crpe velik dio informacija od Marka, a nastaju desetak godina kasnije, sadrže narative o Isusovu rođenju u kojima odlučujuću ulogu ima Bog. Isus je rođen na čudesan način (tzv. djevičansko začeće).⁷¹ Bog je izravno intervenirao.⁷² U slavnom prologu posljednjega kanonskoga evanđelja, nastaloga krajem 1. st., Isus nije čudesno rođen, on je postojao i prije svoga rođenja na Zemlji.⁷³ Dakle u tom je tekstu eksplicitno vidljiva doktrina utjelovljenja.⁷⁴

⁷¹ Usp. Mt 1, 18–25; Lk 2, 1–7.

⁷² Tradicija o čudesnom Isusovu rođenju bila je, među ostalim, i sredstvo podizanja Isusova statusa i karaktera. Usp. J. F. MCGRATH, Was Jesus illegitimate? The evidence of his social interactions, u: *Journal for the Study of the Historical Jesus* 5(2007.)1, 81–100., ovdje 98.

⁷³ Usp. Iv 1, 1–18.

⁷⁴ Vrijedi istaknuti da se time nipošto ne želi kazati da je kristologija u 1. st. isključivo pratila liniju linearnoga rasta. Vjerovanje u Isusovu božansku prirodu prisutno je od samih začetaka kršćanstva i vrlo je vjerojatno potaknuto dubokim uvjerenjem prvih učenika da je Isus uskrsnuo od mrtvih. Također apostol Pavao u svojim poslanicama otkriva vjeru u Isusovo utjelovljenje (usp. Fil 2, 6–11). Ipak, ono što je ključno jest da miticistička interpretacija kanonskih evanđelja nije u skladu s dostupnim podatcima. Komparativnom analizom prikaza Isusa u tim izvorima dolazi se do sasvim suprotnoga zaključka. Ta bi se analiza mogla proširiti i na tzv. apokrifna evanđelja, gdje bi kao ilustrativan primjer moglo poslužiti *Petrovo evanđelje*. Ondje je scena o Isusovu uskrsnuću *natopljena* mitologijom koju karakterizira detaljan prikaz Isusova izlaska iz groba, gdje se pojavljuje čak i križ koji govori.

Drugi je ilustrativni primjer vezan uz Isusovo krštenje. *Evandjelje po Marku* opisuje taj događaj na sljedeći način: »U one dane dođe Isus iz Nazareta galilejskoga i Ivan ga krsti u Jordanu. I odmah tek što izađe iz vode, ugleda otvorena nebesa i Duha poput goluba gdje silazi na nj, a glas se zaori s nebesa: ‘Ti si Sin moj, Ljubljeni! U tebi mi sva milina!’«⁷⁵ Stanoviti se problem za kršćane toga razdoblja ogledao u tome što je Marko netom prije istaknuo da je Ivan Krstitelj »propovijedao krst obraćenja na otpuštenje grijeha«⁷⁶. Znači li to da je Isus imao grijeha? Uostalom, ne sugerira li Isusov odlazak na krštenje kod Ivana njegovu inferiorniju poziciju?⁷⁷ Matej je očito bio svjestan te problematike, pa je u preuzimanju tradicije o Isusovu krštenju umetnuo navodni razgovor između Ivana i Isusa u kojem Krstitelj prvotno ne želi krstiti Isusa jer ga nije dostojan, ali se na Isusov nagovor predomisli.⁷⁸ Luka se koristi pomalo nespretnim rješenjem: »Kad bi kršten sav narod, bi kršten i Isus. I dok se molio otvori se nebo...«⁷⁹ Autor jednostavno izbacuje Ivana Krstitelja iz priče o Isusovu krštenju. Štoviše, prethodni pasus prenosi da je Ivan uhićen i pritičoven prema naredbi Heroda Antipe kojega se ovdje, za razliku od *Evandjelja po Marku*, pravilno naziva tetrarhom, a ne kraljem.⁸⁰

Osnaživanje Isusova karaktera i moći vidljivo je i na primjeru iscjeljivanja slijepca. Najstarije evandjelje taj čudesan čin prenosi na sljedeći način: »Uzevši slijepca za ruku, izvede ga izvan sela, te pljunuvši mu u oči i položivši svoje ruke na nj, pitao ga je: ‘Vidiš li što?’ On pogleda i reče: ‘Vidim ljude; kao neka stabla gledam koja hodaju.’ Zatim mu *opet položi* ruke na oči, i on progleda i ozdravi, tako da je mogao sve posve jasno vidjeti.«⁸¹ Matej i Luka koristili su se gotovo cijelim *Evandjeljem po Marku*. Samo dvije zgode iz Isusova života koje donosi Marko ostala dva sinoptička evandjelja ne preuzimaju.⁸² Upravo je iscjeljenje slijepca jedna od tih, što je, s obzirom na karakter same priče, sasvim indikativno. Konačno, u opisivanju Isusova djelovanja u Nazaretu Marko prenosi da ondje nije mogao »učiniti *nijedno* svoje

Naglašena mitologija je, među ostalim, jedan od razloga zbog kojih suvremeni povjesničari *Petrovo evandjelje* smještaju u 2. st., nakon kanonskih evandjelja. Usp. *GPet* 34–42 iz: B. D. EHRMAN, Z. PLEŠE (ur.), *The Other Gospels: Accounts of Jesus from Outside the New Testament*, Oxford 2014.

⁷⁵ Usp. Mk 1, 9–11.

⁷⁶ Usp. Mk 1, 4.

⁷⁷ Usp. G. THEISSEN, A. MERZ, *Povijesni Isus: udžbenik*, Zagreb, 2015., 229–230.; J. MARCUS, *John the Baptist in History and Theology*, Columbia, 2018., 13., 81–82.

⁷⁸ Usp. Mt 3, 13–17.

⁷⁹ Usp. Lk 3, 21.

⁸⁰ Usp. Lk 3, 20.

⁸¹ Usp. Mk 8, 23–25. Kurziv dodan.

⁸² M. GOODACRE, *The Synoptic problem: A Way Through the Maze*, London, 2001., 59–61.

silno djelo, osim što iscijeli nekoliko nemoćnih položivši na njih ruke. I čudio se njihovoj nevjeri.«⁸³ Matej pak tvrdi: »I ne učini ondje *mnogo* svojih silnih djela zbog njihove nevjere.«⁸⁴ Vidljiva je suptilna, ali značajna promjena, posebice važna u kontekstu rasprave o miticističkoj poziciji.

Ta bi vrsta komparativne analize kanonskih evanđelja mogla ponuditi i niz drugih primjera. No čini se da su spomenuti primjeri i više nego dovoljni da bi se vidjelo koliko je temeljna miticistička perspektiva problematična. Uostalom, kontra je intuitivno držati da se tradicije o nekim značajnim ličnostima iz prošlosti kreću iz smjera mitologije u smjer historizacije. Generalno gledano, prolazak vremena bio je u antici jamac daljnje mitologizacije, a ne historizacije.⁸⁵

Zaključak

Unatoč Carrierovim pokušajima i pokušajima njegovih istomišljenika, čini se izglednim da će miticistička teorija i dalje ostati izvan okvira ozbiljnih znanstvenih rasprava. No njezina će popularnost i dalje, ponajviše posredstvom interneta, biti dio javnoga prostora. Unatoč svim poteškoćama koje se javljaju pri dubljim analizama raznih aspekata povijesnoga Isusa, suvremeni povjesničari mogu s vrlo visokom stopom sigurnosti rekonstruirati osnovne obrasce njegova života.⁸⁶

Ni jedan iole važan element Carrierove teze ne može proći kritičku evaluaciju. Američki povjesničar, postulirajući vjerovanje u pretkršćanskoga anđela po imenu Isus, pokazuje zavidnu razinu nepoznavanja židovskih vjerovanja i običaja u razdoblju Drugoga hrama. Pri tome ne treba zanemariti ni potpuno pogrješno čitanje

⁸³ Usp. Mk 6, 5. Kurziv dodan.

⁸⁴ Mt 13, 58. Kurziv dodan.

⁸⁵ Carrier se čak poziva na različite misterijske kultove u antici koji, navodno, svjedoče procesu historizacije. Međutim takva je tvrdnja potpuno netočna. Primjerice kult božice Izide započeo je izvorno u Egiptu i naknadno se proširio čitavim prostorom Rimskoga Carstva. Od samih se početaka Izidin život smještao u davnu prošlost kada su Zemljom hodali isključivo bogovi. Vidi više u: J. BREMMER, *Initiation into Mysteries of Ancient World*, Berlin, 2014., 110–141.

⁸⁶ Ed P. Sanders na samom početku svoje knjige o povijesnom Isusu navodi niz elemenata iz njegova života koji su vrlo vjerojatno autentični: od krštenja, preko odabira dvanaestorice učenika, do proklamiranja kraljevstva Božjega i raspeća pod Poncijem Pilatom. Vidi više u: E. P. SANDERS, *The Historical Figure of Jesus*, London, 1993., 10–11. Bart Ehrman donosi generalan pregled uobičajene metodologije pri rekonstrukciji povijesnoga Isusa koja je utemeljena na tzv. kriterijima autentičnosti. Vidi više u: B. EHRMAN, *Jesus: apocalyptic prophet of the new millennium*, Oxford, 1999., 85–102. Kritiku kriterija autentičnosti te prijedlog nešto drukčije metodologije vidi u: M. MARINA, I. KARLIĆ, Između psihologije i povijesti: novi pristup u proučavanju povijesnoga Isusa i kritika kriterija autentičnosti, u: *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja* 16(2018.)2, 313–331. Bez obzira na razlike u metodologiji, zajednički nazivnik svim suvremenim znanstvenim pristupima u proučavanju povijesnoga Isusa jest opravdano uvjerenje u njegovu povijesnost.

Filona Aleksandrijskoga i knjige proroka Zaharije. Također, interpretacija Pavlovih poslanica nije u skladu s dostupnim informacijama koje se ondje nalaze. Iako apostol ne donosi previše detalja o Isusu, sasvim je izgledno da je osobno poznao uži krug Isusovih sljedbenika, kojima pripada i njegov brat Jakov, te da je prenio nekočinu autentičnih Isusovih izreka i biografskih crtica iz njegova života. Carrierovi pokušaji »rješavanja« problematičnih dijelova Pavlovih poslanica upozoravaju na ideološki motiviranu agendu kojoj nije u cilju ozbiljna rekonstrukcija prošlosti.⁸⁷ Konačno, čitava je koncepcija razvoja kršćanske tradicije o Isusu tijekom 1. st., prisutna u jezgri svih Carrierovih argumenata, pogrešna. Suprotno njegovu viđenju, izvori otkrivaju da se u začetku tradicija i predaja doista nalazi povijesna ličnost Isus iz Nazareta koja je, prolaskom vremena, djelomično »mitologizirana«. Moglo bi se čak kazati da je u procesu usmenih predaja koje su kružile kršćanskim zajednicama nekoliko desetljeća prije zapisivanja prvih evanđelja u nekim segmentima došlo do »iskrivljenih« sjećanja.⁸⁸ Međutim to nipošto ne znači da je čitava predaja o Isusu utemeljena na mitološkoj figuri koja nikad nije postojala na Zemlji. »Problem« s povijesnim Isusom nije u tome što je on obilježen isključivo dimenzijom mitologije (što zasigurno nije), već to što je u nekim segmentima previše »povijestan«. U pisanju studija o njegovu životu pojedinci ga često portretiraju u skladu s vlastitim željama, potrebama i idealima.⁸⁹ To je stvarnost koja je najvidljivija na primjeru Richarda Carrieria i ostalih istomišljenika kojima je miticistička teorija tek pogodno sredstvo napada na kršćansku vjeru.

⁸⁷ U tom je kontekstu Carrier mnogo bliži konzervativnim teolozima protestantske provenijencije koji u svojim radovima nastoje uvjeriti čitatelja da je apsolutno svaki dio kanonskih evanđelja povijesno točan.

⁸⁸ Usp. B. EHRMAN, *Jesus Before the Gospels: How the Earliest Christians Remembered, Changed, and Invented Their Stories of the Savior*, San Francisco, 2016., 131–226.

⁸⁹ U Njemačkoj je za vrijeme rasta antisemitizma niz autora nastojao pod svaku cijenu rekonstruirati povijesnoga Isusa udaljenoga od bilo kojega oblika židovstva. Pri tome vrijedi apostrofirati njemačko-engleskoga filozofa Houstona S. Chamberlaina (1855. – 1927.) koji je u svojoj knjizi *Temelji devetnaestog stoljeća* (*The Foundations of the Nineteenth Century*) zaključio da Isus nije imao ni kapi židovske krvi. Koliku je popularnost knjiga imala u Njemačkoj, najbolje govori činjenica da je do 1944. godine doživjela dvadeset i deveto izdanje. Naravno, takve su teorije, potaknute rasnom ideologijom, u biti besmislene. Usp. M. CASEY, *Who's Afraid of Jesus Christ? Some Comments on Attempts to Write a Life of Jesus*, u: J. G. CROSSLEY, C. KARNER (ur.), *Writing History, Constructing Religion*, Aldershot, 2005., 130–131.

HISTORICAL JESUS AND MYTHICISM: A CRITICAL EVALUATION OF RICHARD CARRIER'S THEORY

Marko MARINA*

Summary: *In the last ten years, the Christ-myth theory (mythicist theory) reached, mostly because of the Internet, a significant level of popularity among the general public. It can be seen in the way the media reports the news about early Christianity and historical Jesus. Although such theories have long been rejected by scholars regardless of their worldview (Christians, Jews, atheists, and agnostics), they still seem to be well known in the public domain. Surveys (like the one done in Great Britain) show a high percentage of people who believe that Jesus of Nazareth never existed. With that in mind, the article seeks to refute, from the historical perspective, the classical version of the Christ-myth theory put forward by Richard Carrier, a well-known historian and proponent of mythicism. The article first presents a brief overview of mythicism, starting with the French philosopher Constantin François de Volney. The article then deals specifically with the basic arguments of Richard Carrier in order to show all of its weaknesses. It concludes that Carrier was guided by his ideological agenda, not by serious historical work, which is most evident in his readings of Paul's epistles. In addition, Carrier's underlying assumption about the development of Jesus' tradition in the 1st century is completely wrong. His theses are utterly misplaced without any positive evidence in primary sources. Hence, it is no surprise that Carrier hasn't won any supporters among critical scholars.*

Keywords: *Christ-myth theory, mythicism, historical Jesus, early Christianity, Richard Carrier, New Testament, history.*

* Marko Marina, M.Hist et M.Ed.Hist, Faculty of Croatian Studies, University of Zagreb, Borongajska cesta 83d, 10000 Zagreb, Croatia, mmarina@hrstud.hr